

Mező-Sámsond ősemberi telepei

(Maros-Torda vármegyében.)

- (Második és befejező közlemény.)

II. A „Pogánvári“ őstelep.

A Mező-Sámsond helységet délről határoló hegyvonalaton a 433 m. magas esúcs mellett elvezető szekérúton átkelve, 1 órai gyaloglás után elérjük a köznép által u. n. „Pogánvár“-t, mely nem egyéb, mint az erosióális völgyben kiemelkedő s neogén üledék alkotta „Pogánhegy“ nevű magaslatnak természetes úton képződött „szép kerekded kúppja“¹. Az elliptikus idomú és lépesőzetes lejtőjű, magánosan álló „Pogánhegy“ ezen esúcsa oly meglepően szabályos szép kerekded kúpot formál, hogy a környékről megpillantva bizonyosan mesterséges tumulusnak véli a szemlélő s csak tetejére kapaszkodva tűnik ki, miszerint ez természetes neogén alakulás. A neogén-korú geológiai alkatú földterületeken gyakran találkozhatni ilyenféle sajtáságos alakú képződményekkel, melyek mind a vizek működésének köszönhetik létrejöttüket.² Kétségtől a „Pogánhegy“ lejtőin heverő ősemberi edényeserepek hívták fel a köznép

¹ Új spec. térkép. Zone 19. Col. XXXI. Maros-Vásárhely lap.

Idézett térképlapon a „Pogánvár“ elnevezés a völgy éjszaki oldalát jelzi, holott ez csupán az eliptikus magaslatra vonatkozik. A térképen olvasható „Gogányhegy“ pedig hihetően „Pogánhegy“-et akar jelezni.

² Ilyen neptunicus halmok láthatók a Tordahasadék előtt az Aranyos folyó balpartján, továbbá Szék- és Mikola helységek (Szolnok-Doboka megye) határain, mely utóbbi községnél ugyancsak „vár“-nak neveznek 1—2 ilyen neogén-halmot. Dr. Koch Antal egyet. tanár úr Solyomkőnél (Kolozsmegye) említ hegy csuszamlás következtében festői csoportozattá gyűlt ezukorsüveg alakú kupokat. (Magyarázatok Kolozsvár vidéke részl. földtani térképéhez. 18 Zóna. XXIX. Rovat. (1: 75,000.) Magy kir. Földt. int. 1884. 15. 1.)

figyelmét már régi idő óta e hegyre, kik azt óriások egykori várának tartva, benne pinézébe helyezett kincset gyanítanak.¹

A Pogánhegyet egész körül völgymélyedés övezi, melyben észak és nyugat felől egy szekérút húzódik el a hegy lábánál Mező-Bánd felé. Az egész Pogánhegy lépcsőzetes lejtőkkel bír, melyek kiváltképen a domb délnyugati oldalán vannak inkább lefelé ferdülő keskeny lépcsőkké vagy terrasseokká alakúlva. Ezen az oldalon 5 lépcsőt számítottam meg s ezek között a 340—350 lépés kerületű Pogánvárdomb teteje alatti első lépcső -- melyen e számítást is eszközöltem -- a legszélesebb. A terrasseokon a helynek igen-igen kedvező physiographiai viszonyait tekintetbe véve, az ősemberek örömeit telepedtek meg s a leletek tanúsága szerint a Pogánhegy déli és nyugati alkalmasabb lépcsőzeteit megszállva, megalkották a jelen ismertetés tárgyát képező őstelepet. A Pogánvár magas kúpjának mindenik oldala meredek, tehát az kitűnő figyelő hely, természetes specula volt az őskorban, honnan a „földvár“ körüli kis völgymélyedés egészen belátható és könnyebben uralható is volt a Pogánvár telepesei által. A teleptől délkelet felé két egymáshoz közel fekvő, párhuzamos és alacsony dombvonal húzódik el, melyek között egy széles, szél ellen védett, könnyen járható völgyön a Mező-Sámsond és Mező-Bánd helységek között elterülő nagy „Hal-tó“-hoz lehet eljutni k. b. $\frac{1}{4}$ óra alatt. A tavat mocsarak, ingoványok, nádasok és kopár erdőtlen hegyek környékezik.² Az említett két dombvonalaltól délre még egy szintén jól járható völgyön lehet a tóhoz lemenni. A Pogánvár körüli magaslatok oldalaiából több forrás fakad a felületre, melyek a telepeseket a szükséges vízzel látták el. De a telep vidékének az előbbieken összesített kedvező physiographiai viszonyai közé számítandó még a Marosvölgy közelsége is (15 km.),

¹ Ethnographiai szempontból fölemlítendőnek tartom, hogy a környékbeli köznép hite azt tartja, miszerint a várhegy belső üregének ajtaja minden 7-ik évben kinyílik pár perczig s ilyenkor ki elég bátor, sok kincset hozhatna ki onnan. Mondják, hogy régen egy ember bement oda, de becsukódott utána az ajtó s csak 7 év múltán jött ki onnan térdig erő fehér szakállal. (M.-sámsondi magyar embertől hallottam.)

² Hallomásom szerint a közbirtokosság e tavat lecsapoltatni szándékozik. Az esetleg előkerülő őskori tárgyak megmentése a tudomány érdekében a tulajdonosok részéről hazafias kötelesség leend.

a honnan — mint a minden időkben fontos marosvölgyi természetes útvonalról — származtak át a Mezőség dombos-völgyes vidékére a Pogánvári őstelep barangolni szerető őslakói.

A Pogánvárhegy felső részein a neogén agyag van a felületen s minél alább ereszkedünk, annál vastagabb a neogén agyag finom homokjával kevert szürkés-barna televényföld. Az ősemberi tárgyak a csúcson, valamint a magaslat déli és nyugati oldalának különösen két felső lépcsőzetén találhatók a legnagyobb számban; a harmadik fokon kevés, míg a 4-ik és 5-ik lépcsőn alúl már majdnem semmi sem fordul elő. A telepdomb északi és keleti oldala meredekebb, s itten nincsenek őstárgyak. Az alig 10—20 lépés keskeny lépcsők felszínén sok díszes edényeserép, kődarabok, ritkábban konyha-hulladék, esont-töredékek meg kagylóhéj-törmelékek gyűjthetők. Az innen ősrégészeti gyűjteményem számára haza hozott tárgyak és az ismertető leírás részére följegyzett adatok a következők:

Köszerek. Feketés quarzitból (kavics drb.) készült s csak nagyjában lesimított kőeszköz töredék darabja, melyen a homokkal végzett esiszolás nyomai világosan látszanak. Az eszköz faja nem állapítható meg. — Szürke szarukőből hasogatás által 3 oldalúra alakított, 7·5 cm. hosszú, egyélű vágószerszám. Teljesen ép példány. — Menilites szürke homokkő-kavicsból egyszerűen törés által alakított, 3 oldalú vágószerszám 7·5 cm. hosszal. Ép drb. — Őrlőfenék-követ 3—4 töredék darabot ismerek innen; 2—3-nak anyaga az edesági őstelep amphibol-andesit anyagával azonos kőzet, egynek pedig szürke breccia. Törő vagy morzsolókő csak 2 drb. került elő s ezek egyike amph. andesitből alakított, 12 cm. hosszú töredékes gabna-morzsolókő; a másik egy tömör, vaskos mállott, rozsdavörös színű ismeretlen kőzetből (and.? kavics) egyszerűen használatba vett szintén morzsolókő, melynek alsó lapján az őrlés okozta koptatódás, szélein pedig ütődések nyomai bizonyítják használatát. Alakja szabálytalan, semmi idomítást rajta észlelzetosan nem végeztek. Egy 9·5 cm. hosszú sericites-gneisz kavics darab hosszában történt kettéhasítása által teljesen kővéssé alakúvá lett, melyet bizonyos munkáknál ugyanolyan sikeresen szintén felhasználhattak. A telepen talált kőzetanyagok: vaskos fehér quarz kavicsok, quarzit kavics, szarukő, amph.-and. termés meg kavics darabok is, tömör, sötét andesitkavics, (3—4 féle and.) zöldes amphybolit, sericites-gneisz kavics, menilites feketés

homokkő (kavics), finomszemű és conglomerátos homokkő, s végül ezekhez járulnak neogén gipsz kristályok, limonit vesék, neogén homokkő, márga concretio és daccittufa (?), mint a telepen is előforduló helyi kőmateriák. Sem obsidiánt, sem silexet szorgos keresés által sem találhattam.

Edények. A Pogánvári őstelep edénytöredékei előfordulás és nagyság tekintetében mit sem különböznek más őstelepek eserepeitől, kiválóan jellemzi azonban a jobb égetésen és nagyobbára mind téglavörös színén kívül az edények nagy részén örömet alkalmazott egyszerű, de esinos ornamentica, mi által azok bármely ősrégészeti múzeum díszére válhatnak. A eserepek anyaga már a természettől elég bőven finom homokot tartalmazó, mind fazekas-korong nélkül idomított agyag, melybe egyetlen egy eserépnél sem láttam homok- vagy kaviesszemeket mesterségesen belekeverve. Egy finom iszapolásúnak látszó, kívül-belül egészen finom edényeserép anyaga inkább vajúkos fekete földből való lehet, semmint tiszta agyag. Az edények falainak rendes vastagsága 4—12 mm., ritka a 14—16 mm., legnagyobb és igen ritka a 3 mm. legkisebb vastagságú eserép. Az edények mindenike kívül-belül többé-kevésbé égetett volt; uralkodó színök a téglavörös, kevés a szürkés-barna s csak egy-két fekete színűt észlelhettem a gyűjtött, valamint a telepen látott eserepek között. Az edények pereme legnagyobbbrészt felfelé álló. Húsz peremtöredék között négy darab azonban kiválik egy különös, az őstelepek edényeinél nagyon ritkán észlelhető tulajdonsága által, mely abban áll, hogy a perem az edény oldalából 90° szöget megközelítő hirtelen elhajlással egész vízszintes irányú állást foglal el s az edény szája körül három példánynál 3—4 cm., egynél pedig éppen 7 cm.-nyire kiszélesedő gallért formál, mint a római urnáknál is szokott ez lenni. Az összegyűjtött 8 drb. edényfűl mind szabad kézzel idomított, többnyire széles, u. n. agyagszalag-fűl ellipsis alakú fűlnyílással. Semmi más fogantyút a telepen nem láttam. A fenék mind köralakú és lapos vagy sima (össz. = 10 drb.). A díszítmények az edények külső oldalfalain, a perem szélén, ritkábban a perem alsó és felső lapján (urnaszerű edény) lettek alkalmazva; edényfűlen pedig csak egyszer látható díszítés. Egyenes vonalak, vesszők s még 3 másfajú, alig néhány eserepen előjövő díszelem képezik a teljes ornamentikát, melynél figyelemre méltó, hogy ezek nem a szokott módon

összalakúlatban, hanem a peremeken mindenkor észlelhető veszző-diszítéstől eltekintve, mind külön-külön állanak a különböző edények eserepein. Leggyakoribb diszítések az egyenes vagy párhuzamos sorok, halszállka vagy faág alakok s párhuzamos átmetszések (hálódísz), kevesebb a veszződíszes eserép s igen alárendelt az egyenes sorú barázdákba bemélyített pont-dísz. Egy eserép mutat föl nád-szállal benyomott karikadísz, s ugyanesak egy eserepen találtam képviselve az u. n. lenesedísz, mely a lenesével azonos nagyságú és teljesen megegyező alakú agyagdarabkáknak az edény oldalaira egymás mellé rendetlen elhelyezésben rátapasztott halmazából áll, mint dombordísz. A görbevonalú szabaddézi rajz e telepen még nem lehetett ismeretes. Az edények általam megfigyelt töredékei között kisebb-nagyobb fazekak, urnaszerű edények, nagy tartó edények s egy tál is felismerhetők.

Konyhahulladékok. A esontmaradványok mennyiségét illetőleg a pogánvári őstelep sem különbözik a többi erdélyi dombtelepektől; itten is csak elvétve lehet sárgás-szürke színű és korhadt szövetű emlős állati esonttöredékeket találni, mészfehérré égett apró törmelék is kevés fordul elő, a kagylóhéj törmelék pedig ritkaság számba vehető. A telepen constatált őssállatfajok a következők: 1. *Equus caballus*. (L. egy zápfog töredék.) 2. *Bos taurus*. (L. néhány apró z. f. törm.) 3. *Cervus elaphus*. (L. alsó állkapcsi zápfog töredék az állsont megfelelő fogmedrében, továbbá egy kis agancsforgács.) 4. K. b. rókanagyságú kis emlős lábszár ízületvégesontja égetve és ezzel azonos nagyságú emlőstől származó koponyacsont egy kis darabja szintén égetve. 5. Kagylóhéj két törmeléke. Az egyik töredék felső záros párkányán látható 2 hosszanti lécze s egy másik töredék vastagabb héjszerkezete alapján az unio genus ismerhető föl bennök.

Egyéb tárgyak. Gabnaszemek és pelyva benyomatait mutató, dús homoktartalmú égett agyagnak téglavörös töredékei, melyek felületükön 5—24 mm. vastag átméretű hengeres favesszők és rudak benyomatait viselik. (Csak 3 drb.) Ezek tehát, mint agyagtapasztékok, már sövényfalú kunyhólakások használatáról tanúskodnak. Az ily agyagrögökben igen gyakran látható gabnaszemek hú benyomatai alapján nagyobb mennyiségű anyagnak tüzetesebb átvizsgálása által az ősember gabnanemeit lehetne meghatározni, mi ősembertani ismereteink érdekében felette kívánatos volna.

A telepen egy őseMBERI zápfog is fordult elő, melylyel a Pogánvári őstelep leleteinek leírását befejeztem.

*

Jelen közleményemnek a Pogánvári telepet illető része is bevégezve volt már akkor, midőn tudomásomra jutott, hogy Kővári László „Erdély építészeti emlékei“ cz. igen becses művének 59-ik oldalán szintén említi már a Pogánvárt Mező-Bándon. Minthogy valamely helyet a topographiai fekvés közelsége alapján kell egy község határába beosztani, tehát a Pogánvár nem Mező-Bánd, hanem a sokkal közelebbi Mező-Sámsond határához tartozik. Kővári a Pogánvárt az ismeretlen eredetű várhelyek közé számítja, annál örvendetesebb tehát nekem e telep ismertetése, mert általa Kővári-nak ezen bizonytalanságát tisztázhattam.

A Pogánhegy körüli alacsony dombokon nem akadtam őseMBERI tárgyakra. De Mező-Sámsondnak a két őstelepén kívül vannak még őskori lelethelyei, melyeket itten szintén megemlítek. 1. A Mező-Pagoesa és M.-Sámsond közötti „Bábakút“ nevű magas hegylapos tetőn egy 4—5 cm. vastag (pyroxén-and.?) örlő-fenekkő töredéket találtam, eszerép azonban ott nem került előm. 2. Voith M. úr Mező-Sámsond helységnek egyik „Moesár“ nevű kertjében állítólag obsidián szilánkokat és durva eszerépdarabokat is említett nekem találhatóknak. 3. A Dr. Mártonfi tanár által közölt obsidián szilánk aligha nem az Édeságyi őstelepről, míg a jáspis, szarukő és újabb obsidián szilánkokat általában nem tudni, hogy honnan kerülhettek napvilágra. 4. Téglás Gábor Mező-Sámsond általános névvel tokos vésőt említi a sepsi-szent-györgyi Székely-múzeumból,¹ melyet, sajnos, szintén nem lehet tudni — a gyűjtő, vagy ajándékozó felületessége miatt — hogy hol találtatott.

Következtetések.

Az előbbiekben elősorolt ősrégészeti adatokból az tűnik ki, hogy Mező-Sámsond vidéke s ezzel tehát a nép megállapítása szerint értendő szűkebb területű — mint egyedül helyesnek elfogadható —

¹ »Az erdélyi medence őstörténelméhez«. Orv.-term.-tud. Értesítő. 1887 évfolyam. Különlenyomat pag. 57. szám. 290.

Mezőség délkeleti része sem szűkülökődik ősemberi tanyákban és őskori tárgyak lelőhelyeiben. Mező-Sámsond ezen két őstelepén kívül a Moesár nevű helyen, valamint a nagy Haltavat környező magaslatokon idővel még újabb ősemberi lelőhelyek lesznek felfedezhetők; de általában az egész Mezőség igen hálás mezejét képezi az ősember-tani kutatásnak. Mező-Sámsond őstelepei a Mezőség keleti felén, a legtipicusabb mezőiségi konfigurációval bíró vidéken, a mezőiségi 3 nagyobb tószorozat közül a legkeletibb t. i. a mező-szent-márton — mező-kapusi tószorozat mellékén fekszenek, mely a telephelyek megválasztásának kétségkívül elsőrangú feltételét képezhette. A leírt két őstelep egymástól távolsága diagonális irányban 3 km. Az őstelepekről a Maros-völgybe leghamarább a Sárpaták és Maros-Vásárhely, illetőleg Maros-Keresztur helységek közötti folyószakasz irányában lehet kijutni. Teljes meggyőződéssel hiszem, hogy a telepések a Maros-völgyből szakadtak be a Mezőségre s tehát ennek történelem előtti benépesedése részben onnan történt, délről északi s keletről nyugati irányban terjeszkedőleg. Ennek alapján a Pogánvár hamarabb nyert őstelepülőkét, mint az Édeságyi telep, azaz a délibb fekvésű őstelepek idősebbek kell legyenek az éjszakiaknál. A Maros-völgyet főútvonalnak tekintve, hogy vajjon csak a Marosvölgy szolgáltatotta-e az őstelepülőkét a Mezőségnek s innen tovább a Kis- és Nagy-, valamint az egyesült Szamos folyók mellékeire, az a priori nagyon valószínű, sőt ha a Sebes-Körös, Nádas patak és Kis-Szamos folyók vonalán is történetelt bevándorlást elejtjük, úgy teljesen bizonyos az erdélyi felföld legrégebb őslakóinak csupán csak a Maros-völgyből történt átszármazása. Azonban ennek pozitív megállapítására gyakorlati tanulmányokon alapuló tapasztalati adatok is szükségesek, miből eléggé beláthatni, hogy az ősember-tan terén mily sok és érdekes tennivaló kínálkozik a haza földjének és általában az egész emberiség őstörténelme iránt önzetlenül érdeklődő kutatóknak. Minél több, de egyszersmind csak apró részletezősen és lelkiismeretes alaposágon nyugvó anyag-, illetőleg adat-gyűjtés lehet feladata a praehistoricusnak a jelenben valamint a közel jövőben és csak ezek alapján szabad majd nagyobb s általánosabb horderejű következtetéseket levonni az őskori emberiség történelméből.

Mindkét telep nem tartozik a nagy telepek közé, azaz sem területileg nem nagyok, sem leletekben — úgy ezek számát, mint

változatosságát tekintve — nem gazdagok, tehát ebből azt lehet kiolvasni, hogy e két telepen nem nagy néptörzs lakott, vagy még inkább nem hosszú idejű állandó tartózkodásra telepedtek meg itten, hanem bizonyosan valamely még mindig vándorló, nomád népesapatnak képezték ideiglenes tanyáját, vándorlásuk egy bizonyos idejű állomását. Lakásromok nyomai esekély számban kerülnek felszínre, tűzpadok agyagdöredékeire pedig nem is akadtam, melyek pedig valamely lelőhely telepminőségének megállapításánál a lelőhely nagyobb terjedelme és a leletek gazdagsága s változatossága után nem épen szükségtelen kellekül szolgálnak. A Pogánvár határozott dombtelep, de az Édeságyról ezt nem lehet mondani, mivel ez csak kevésfel fekszik fennebb a völgy talpától a lejtőn. Feltűnő, hogy e két szomszéd őstelep jellege elüt egymástól, nevezetesen az edények alakjában, anyagában, technikájában s legkivált az ornamentikában épen semmi hasonlatosság sem mutatkozik, miből következőleg lehetetlennek tartom, hogy e két őstelep maradványai egy és ugyanazon telepesektől erednének, mert az a néhány év, akár évtized, melyet az egyik telepen eltöltöttek, ily nagy különbségeket a praehistoriai korban és az elzárt Mezőségeen nem eredményezhetett. De még valamely nagyobb folyó — pl. a Maros- vagy a Szamos-völgyben, hol a könnyebb, tehát gyorsabb érintkezés inkább lehetséges volt, sem hihetem el az ornamentika s általában a keramika jellegeinek ennyire menő megváltozását, mert a műveletlen vad népek szokásaikat és jellegeiket ugyanazonos körülmények között még hosszú időközön át is alig változtatják. Igen gyakran pedig még az egymástól távol fekvő őstelepek keramikai tárgyai is mily meglepő hasonlatosságot mutatnak.

Az Édeságyi őstelepre jellemző a két typicus idomú kővéső, milyenek az erdélyi őseMBERI lelőhelyeken lépten-nyomon előkerülnek. Őrlő- és törökő mindkét telepen található, jelölül, hogy az itteni telepesek már gabnatermesztéssel, illetőleg földműveléssel is foglalkoztak. A kaviesokat a Maros folyóból, vagy valamely közeli kaviestelepről kerítették, míg az őrlőkövek számára szükséges nagyobb kődarabok a terméshelyről lehettek a telepekre hordva. A Maros kaviesok andesitjei a Hargitából származnak s így tehát az őseMBERI által a telepre hordott kaviesok már harmadlagos fekvőhelylyel bírnak. A ló, tulok és a szarvas mindkét telepen előjön; a két első

— melyekhez fogható csak a kurucz-labancz világban, meg a tatárjárás idejében találunk — beszél el; aztán tétováz ő is, midőn ide-oda kapkodnak az intézők; végül pedig, hogy megmentse a bukó nemzet becsületét, bűnbakot keres és talál ő is, mint a nagyobb becsület volna a nemzetre a végtelen gyöngeség, hogy egy ember bűne avagy hibája buktatja el, mint annak beismerése, hogy elesett a rossz vezérlet, sokak hibája, az anyagi eszközök hiánya, a túlnyomó ellenség és kimerültség miatt. Hisz a világsi fegyverletétel semmivel sem volt se jobb, se rosszabb, mint az 1711-iki a majtényi sikon!

Emlékirat jellegű tehát Gracza munkája is. S ha népkönyvet akart írni, úgy jól történt, hogy nem tudott történetíró lenni. Könyve kiváló népkönyv, andalító, lelkesítő, izgató, a mely fölkorbácsolhatja a szenvedélyeket, s ezzel erősítheti a nemzeti érzületet, tiszta hazafiságot. Nyelve magyaros, világos; örömmel olvashatják a kényes izlésűek is.

Mint népkönyvet, melegen ajánlhatom az érdeklődő nagy közönségnek.

Király Pál.

A cigányokról.

The Jew, the Gypsy and el Islam. By the late Captain Sir Richard F. Burton Edited with a preface and brief notes by W. H. Wilkins. London, 1898. 8-rét XX + 352. l. Az elhalt szerző arcképevel.

Mint a cím mutatja, e mű három részből áll. Az első, mely zsidófaló szellemben van írva, és a harmadik, mely a muhamedánizmust édig magasztalja, nem érdekelnek bennünket annyira, mint a második rész, melyhez, a kiadó állítása szerint, Burton 30 évig a világ minden zugában maguk a cigányok között gyűjtötte össze az anyagot. Oly jól beszélte nyelvüket, annyira beleélte magát gondolatjárásukba és annyira ismerte szokásaikat, hogy akárhányszor, mint honfitársukat üdvözölték őt sátoraikban. „Minek rajtad az a fekete kabát? Miért nem jössz el közénk? Hiszen te is a mi törzsünkben való vagy!” Ily szavakkal fogadták őt akárhányszor.

Ámbár az 1891-diki cigánynépszámlálás szerint Magyarországon „Phárao ivadékai“-nak létszáma egy néhány tuzzat híján 275 ezer lélekre rugott, az a fejezet, melyet boldogúlt Hunfalvynek *Ethnographia*-jában nekik szentelt, egyike a leggyöngébbeknek könyvében. Az *Oláhok történetében* is hozzászól a dologhoz, de abban sincs sok köszönet. Tudtommal nincs is nálunk még szakmunka, mely a tudomány mai színvonalán állna, vagy még csak közel is hozzá, ámbár a e'ganológiának van hazánkban több avatott mukása.

A cigányok bevándorlásának idejét illetőleg még csak ott vagyunk, hol Pray hagyott, hogy t. i. „circa annum 1417“ tűnnek ők fel hazánkban, mert a mit Lehoczky Tivadar közölt nemrég (1894.) a *Századok*-ban, nem állja meg a kritika próbakövét. Abból, hogy a leleszi konvent